

Wybór typu projektu badawczego

Projekty badawcze to plany przebiegu badania, obejmujące decyzje, których zakres sięga od ogólnych założeń do szczegółowych metod gromadzenia i analizy danych. Decyzje podejmowane w ramach takiego planu nie muszą następować w kolejności, jaką podaję w tej książce, ponieważ wydaje mi się najbardziej logiczna. Decyzją nadrzędną jest wybór typu schematu badawczego, którym zamierza posłużyć się autor. Wybór ten zależy od założeń światopoglądowych badacza, od planowanych procedur (zwanymi strategiami) oraz metod gromadzenia, analizy i interpretacji danych. Wpływ na decyzję ma również natura badanego problemu lub zagadnienia, osobiste doświadczenia badacza oraz kategoria odbiorców, do których projekt jest adresowany.

Trzy typy projektów badawczych

W niniejszej książce zostaną omówione trzy typy projektów badawczych: jakościowy, ilościowy i mieszany. Wbrew pozorom ujęcia te się nie wykluczają. Badań jakościowych i ilościowych nie należy traktować jako biegunowych przeciwieństw czy dychotomii, lecz jako punkty krańcowe pewnego kontinuum (Newman, Benz, 1998). W pracy naukowej może zaznaczać się *tendencja* do stosowania raczej metod ilościowych niż jakościowych bądź przeciwnie. Metody mieszane znajdują się pośrodku kontinuum, gdyż zawierają zarówno elementy ilościowe, jak i jakościowe.

Często jako kryterium odróżniające badania ilościowe od jakościowych przyjmuje się używanie raczej słów (metoda jakościowa) niż liczb (metoda ilościowa) bądź raczej pytań zamkniętych (hipotezy ilościowe) niż otwartych (pytania wywiadu jakościowego). Różnicę tę można stopniować, uwzględniając założenia filozoficzne autora, typy strategii stosowanych w całej pracy (np. eksperymenty ilościowe czy jakościowe studia przypadku) oraz konkretne metody realizacji tych strategii (np. zbieranie danych ilościowych za pomocą narzędzi pomiarowych lub zbieranie danych jakościowych przez obserwację). Zauważalna jest ponadto historyczna ewolucja obu ujęć, przy czym ujęcie ilościowe dominowało w badaniach nauk społecznych od końca XIX do połowy XX wieku. W drugiej połowie XX wieku wzrosło zainteresowanie badaniami jakościowymi, w związku z czym zaczęły rozwijać się projekty mieszane (więcej na temat historii badań zob. Creswell, 2008). Po tym krótkim wstępie należy dokładniej zde-

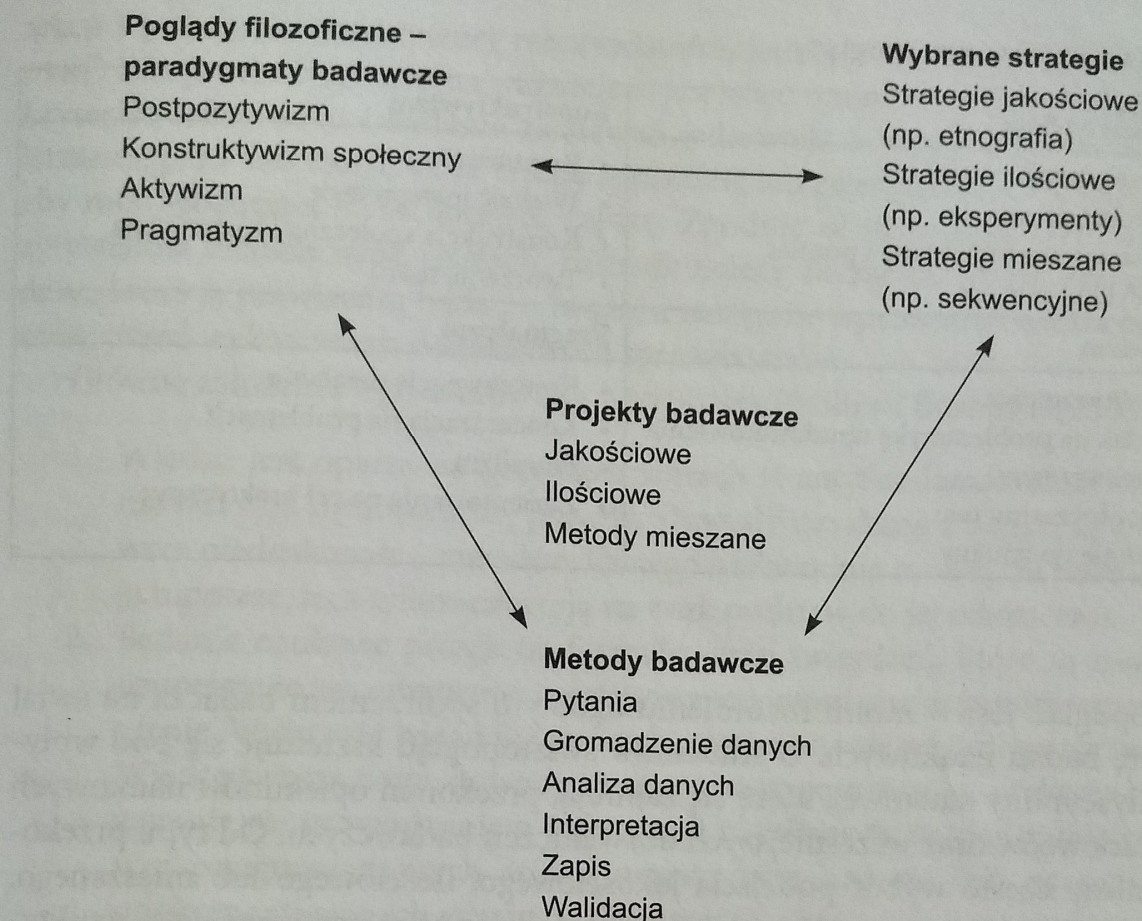
finiować trzy podstawowe pojęcia, z jakimi czytelnik będzie się spotykał w tej książce.

- **Badanie jakościowe** oznacza analizowanie i interpretowanie znaczeń, jakie jednostki lub grupy przypisują problemom z zakresu nauk społecznych i nauk o człowieku. Proces badawczy obejmuje wyłanianie nowych pytań i procedur w toku badania, gromadzenie danych w warunkach współuczestnictwa, indukcyjną analizę danych od szczegółu do ogółu oraz interpretację znaczenia danych. Końcowy raport pisemny ma strukturę elastyczną. Badacze, którzy wybierają to ujęcie, starają się zachować styl indukcyjny, kładą nacisk na indywidualne interpretacje i dają wyraz złożoności sytuacji (za Creswell, 2007).
- **Badanie ilościowe** oznacza sprawdzanie obiektywnych teorii przez analizowanie relacji pomiędzy różnymi zmiennymi. Zmienne te można mierzyć przy użyciu odpowiednich narzędzi, a uzyskane dane liczbowe poddawać procedurom statystycznym. Ostateczny raport pisemny ma ustaloną strukturę, składa się z wprowadzenia, omówienia literatury i teorii, metod, wyników oraz wniosków (Creswell, 2008). Badacze, którzy wybierają to ujęcie, zmierzają do weryfikacji teorii na drodze dedukcyjnej, tworzą zabezpieczenia przed błędami, testują wyjaśnienia alternatywne, a uzyskane przez nich wyniki są powtarzalne i dają się uogólniać.
- **Badanie mieszane** łączy w sobie formy jakościowe i ilościowe. Obejmuje odpowiednie założenia filozoficzne, zastosowanie w praktyce metod jakościowych i ilościowych oraz ich integrację w projekcie badawczym. Nie jest więc tylko gromadzeniem i analizowaniem dwóch różnych rodzajów danych; polega na wykorzystaniu obu ujęć łącznie w sposób bardziej efektywny niż każdego z nich z osobna (Creswell, Plano Clarck, 2007).

W każdej z tych definicji zawierają się istotne informacje. Poszczególne elementy definicji będą przedmiotem dalszych wyjaśnień.

Trzy składniki projektu badawczego

Dwa główne składniki każdej z powyższych definicji to założenia filozoficzne danego ujęcia oraz właściwe dla niego metody lub procedury. **Projekt badawczy**, rozumiany jako *plan* lub *konspekt badania*, stanowi połączenie filozofii, strategii badawczych i konkretnych metod. Interakcje pomiędzy tymi trzema elementami wyjaśnia rycina 1.1. Reasumując, w planie badań należy uwzględnić założenia filozoficzne światopoglądu autora, strategię badawczą, która odpowiada temu światopoglądowi, oraz konkretne metody lub procedury badania, w których ujęcie teoretyczne realizuje się w praktyce.

Rycina 1.1. Struktura projektu badawczego – powiązania między światopoglądem, strategiami badawczymi i metodami badań

Światopoglądy filozoficzne

Choć idee filozoficzne w pracach badawczych na ogół pozostają przemilczane (Slife, Williams, 1995), wywierają jednak wpływ na praktykę badań i powinny być rozpoznawalne. Moim zdaniem w projekcie badawczym lub planie pracy autor powinien wyraźnie zaznaczyć, do jakich szerszych idei filozoficznych będzie się odwoływał. Taka deklaracja ułatwia wyjaśnienie wyboru ujęcia jakościowego, ilościowego bądź mieszanego. W projekcie pracy badawczej można zamieścić osobny podrozdział poświęcony światopoglądowi, zawierający następujące informacje:

- światopogląd ukierunkowujący planowane badanie;
- główne założenia tego światopoglądu;
- jego wpływ na ujęcie do badań.

Pod pojęciem **światopoglądu** rozumiem „zbiór podstawowych przekonań, kierujących postępowaniem” (Guba, 1990, s. 17). Inni nazywają je *paradygmatami* (Lincoln, Guba, 2000; Mertens, 1998), *epistemologiami i ontologiami* (Crotty, 1998) lub *szeroko pojmowaną metodologią badań naukowych* (Neuman, 2000).

Tabela 1.1. Cztery światopoglądy

Postpozytywizm	Konstruktywizm
• Determinizm • Redukcjonizm • Obserwacja empiryczna i pomiar • Weryfikacja teorii	• Rozumienie • Wielość interpretacji • Konstrukcja społeczna i historyczna • Tworzenie teorii
Aktywizm	Pragmatyzm
• Upolitycznienie • Nacisk na problematykę upodmiotowienia (<i>empowerment</i>) • Współuczestnictwo • Dążenie do zmiany	• Konsekwencje działania • Koncentracja na problemach • Pluralizm • Zorientowanie na cel praktyczny

Światopogląd jest w moim rozumieniu ogólnym spojrzeniem badacza na świat i naturę badań naukowych. U studentów światopogląd kształtuje się pod wpływem dyscypliny naukowej, którą się zajmują, przekonań opiekunów naukowych i wykładowców oraz wcześniejszych doświadczeń badawczych. Od typu przekonań zależy często wybór podejścia jakościowego, ilościowego lub mieszanego. Można wyróżnić cztery główne światopoglądy: postpozytywizm, konstruktywizm, aktywizm, pragmatyzm. Główne elementy każdego z nich zostały zestawione w tabeli 1.1.

Światopogląd postpozytywistyczny

Założenia postpozytywistyczne leżą u podstaw tradycyjnych badań naukowych i odnoszą się raczej do badań ilościowych niż jakościowych. Czasami mówi się, że jest to *ujęcie* lub *metoda nauk ścisłych*. W tym kontekście używa się również określeń *metoda pozytywistyczna/postpozytywistyczna*, *wiedza empiryczna* czy *postpozytywizm*. Postpozytywizm oznacza myślenie po pozytywizmie, które podważa tradycyjne przeświadczenie o absolutnej prawdzie wiedzy naukowej (Phillips, Burbules, 2000), uznając, że w badaniach zachowań i postępowania człowieka nie można być całkiem pewnym słuszności twierdzeń nauki. Tradycja postpozytywistyczna datuje się od autorów dziewiętnastowiecznych, takich jak Comte, Mill, Durkheim, Newton i Locke (Smith, 1983), a jej współczesnymi wyrazicielami są między innymi Phillips i Burbules (2000).

Postpozytywiści wyznają filozofię deterministyczną, według której dane przyczyny wywołują prawdopodobnie określone wyniki lub skutki. Zagadnienia badane przez postpozytywistów wymagają więc zidentyfikowania i oceny przyczyn, które prowadzą do określonych skutków, jak to się dzieje w eksperymentach. Postpozytywistyczny redukcjonizm polega natomiast na sprowadzaniu idei do jej elementarnych części składowych, poddających się weryfikacji, tak jak zmienne zawarte w hipotezach i pytaniach badawczych. Wiedza, która rozwija się w perspektywie pozytywistycznej, wyrasta na podłożu szczegółowych obser-

wacji i pomiarów obiektywnej rzeczywistości, istniejącej w „świecie zewnętrznym”. Dla postpozytywisty najważniejsze jest więc opracowywanie wymiennych kryteriów obserwacji i badanie zachowań jednostek. Światopogląd ten zakłada istnienie praw lub teorii, które trzeba sprawdzić lub zweryfikować i udoskonalić, aby móc zrozumieć świat, którym rządzą. Zgodnie ze stosowaną przez postpozytywistów metodą nauk ścisłych, badanie należy zacząć od teorii, zgromadzić dane, które ją potwierdzą bądź podważą, a następnie wprowadzić niezbędne korekty przed wykonaniem dodatkowych sprawdzianów.

Główne założenia tego stanowiska przybliżają Phillips i Burbules (2000):

1. Wiedza jest oparta na przypuszczeniach (i antyfundamentalna) – nigdy nie odkryje się absolutnej prawdy. Dowody uzyskane z badań są więc zawsze niedoskonałe i zawodne. Dlatego badacze nie mówią, że potwierdzają hipotezę, lecz tylko wskazują na brak podstaw do jej odrzucenia.
2. Badanie naukowe polega na formułowaniu twierdzeń, które są następnie uzupełniane lub odrzucane i zastępowane innymi, mającymi lepsze uzasadnienie. Większość badań ilościowych rozpoczyna się od testowania teorii.
3. Wiedzę tworzą dane, dowody i racjonalne argumenty. W praktyce badacz zajmuje się gromadzeniem informacji uzyskanych na podstawie pomiarów przeprowadzanych wśród uczestników badania lub na podstawie udokumentowanych własnych obserwacji.
4. W badaniach naukowych dąży się do sformułowania istotnych, prawdziwych twierdzeń, które można wykorzystać do wyjaśnienia danej sytuacji lub do opisu zależności przyczynowych, będących przedmiotem zainteresowania badacza. W badaniach ilościowych tworzy się przypuszczenia o relacjach między zmiennymi w formie pytań lub hipotez.
5. Zasadniczym aspektem kompetentnej pracy badawczej jest obiektywizm, badacze muszą sprawdzać metody i wnioski pod kątem możliwości błędu. W badaniach ilościowych zwraca się uwagę między innymi na standardy trafności i rzetelności.

Światopogląd konstruktywistyczny

Inni badacze wyznają odmienny światopogląd. Konstruktywizm społeczny (często w powiązaniu z interpretatywizmem; zob. Mertens, 1998) jest orientacją, uważaną za typowe ujęcie do badań jakościowych. Prekursorem konstruktywizmu był Mannheim, a główne jego założenia wyjaśniają tacy autorzy, jak Berger i Luekmann w pracy *Społeczne tworzenie rzeczywistości* (1967, wyd. pol. 1983) oraz Guba w *Naturalistic Inquiry* (1985).

Bardziej współczesne charakterystyki tego stanowiska przedstawiają między innymi Lincoln i Guba (2000), Schwandt (2007), Neuman (2000), Crotty (1998). Według **konstruktywistów społecznych** jednostki dążą do zrozumienia świata, w którym żyją i pracują, nadając swoim doświadczeniom subiektywne znaczenia zorientowane na pewne przedmioty i zjawiska. Wobec tych zróżnicowanych i wielorakich znaczeń badacz zastanawia się raczej nad złożonością poglądów,

niż próbuje sprowadzić je do kilku kategorii czy idei. Stara się przy tym w miarę możliwości w jak najszerszym zakresie brać pod uwagę poglądy uczestników badanej sytuacji. Formułuje szerokie i ogólne pytania, które pozwalają im konstruować znaczenia w sposób typowy dla dyskusji i interakcji z innymi uczestnikami życia społecznego. Im bardziej otwarte są pytania, tym lepiej, gdyż wówczas badacz uważnie słucha, co mówią ludzie lub obserwuje, co robią w warunkach swojego codziennego życia. Często subiektywne znaczenia są uwarunkowane społecznie lub historycznie. Nie są po prostu wpajane jednostkom, ale tworzą się w wyniku interakcji (stąd konstruktywizm społeczny) oraz poprzez oddziaływanie norm historycznych i kulturowych na życie jednostek. Przedstawiciele konstruktywizmu często zajmują się więc w swoich badaniach procesami interakcji zachodzącymi pomiędzy jednostkami. Interesują się też szczególnymi kontekstami, w jakich żyją i pracują ludzie, aby dzięki nim zrozumieć uwarunkowania historyczne i kulturowe uczestników badań. Badacze są świadomi, że środowisko kształtuje ich interpretacje, zatem przyjmują perspektywę, która pozwala im dostrzec źródło owych interpretacji w doświadczeniach osobistych, kulturowych i historycznych. Starają się nadawać sens wyobrażeniom, jakie inni mają o świecie, inaczej mówiąc – interpretować je. Inaczej niż w pozytywizmie, nie zaczynają od gotowej teorii, lecz generują lub indukcyjnie rozwijają teorię bądź wzorzec znaczeniowy.

Charakteryzując konstruktywizm, Crotty (1998) przypisuje mu następujące założenia:

1. Znaczenia są konstruowane przez istoty ludzkie, które w swoich kontaktach ze światem, dokonują jego interpretacji. W badaniach jakościowych stosuje się zazwyczaj pytania otwarte, dzięki którym uczestnicy mogą dzielić się swoimi poglądami.
2. Ludzie wchodzi w kontakt ze światem i nadają mu sens z własnej perspektywy historycznej i kulturowej – wszyscy rodzimy się w świecie znaczeń, narzucanych nam przez kulturę. Starając się zrozumieć kontekst, czyli uwarunkowania, jakim podlegają uczestnicy badań jakościowych, badacze wchodzi w ów kontekst i osobiście zbierają informacje. Swoje odkrycia poddają interpretacji, która kształtuje się pod wpływem ich własnych doświadczeń i historii.
3. Generowanie podstawowych znaczeń ma zawsze charakter społeczny, następuje podczas interakcji zachodzących w społeczności ludzkiej i jest ich wynikiem. Procedura badań jakościowych jest w znacznym stopniu indukcyjna, znaczenia generuje się na podstawie zgromadzonych wcześniej danych empirycznych.

Światopogląd aktywistyczny

Jeszcze inna grupa badaczy hołduje założeniom filozoficznym aktywizmu, czyli osobistego zaangażowania i współuczestnictwa. Stanowisko to wyodrębniło się w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku za sprawą bada-

czy, którzy uważali, że prawa i teorie strukturalne narzucane przez postpozytywizm nie przystają do jednostek znajdujących się na marginesie społeczeństwa i do zagadnień sprawiedliwości społecznej, którymi należy się zająć. Światopogląd ten zazwyczaj kojarzy się z badaniami jakościowymi, ale może również stanowić podstawę badań ilościowych. Niektórzy autorzy, przyjmujący perspektywę aktywizmu (emancypacji), odnajdują historyczne korzenie swoich poglądów w dziełach Marksa, Adorna, Marcusego, Habermasa i Freirego (Neuman, 2000). Bardziej współczesnych opracowań na temat tej orientacji dostarczają Fay (1987), Heron i Reason (1997) oraz Kemmis i Wilkinson (1998). Najogólniej mówiąc, jej zwolennicy są krytyczni wobec ujęcia konstruktywistycznego, które ich zdaniem zbyt mało zajmuje się niesieniem pomocy ludziom marginalizowanym. Światopogląd aktywistyczny zwraca uwagę na potrzebę związku badań naukowych z polityką. Badania prowadzone zgodnie z tym światopoglądem obejmują projekty reform, które mogłyby zmienić życie ich uczestników, instytucje, w których ludzie żyją i pracują oraz życie samego badacza. Co więcej, podkreślają konieczność zmierzenia się z pewnymi problemami współczesnego świata, takimi jak upodmiotowienie, nierówności społeczne, wyzysk, dominacja, zniewolenie i alienacja. Jeden z tych problemów jest często punktem wyjścia pracy badawczej. Światopogląd aktywistyczny zakłada również, że autor badania będzie współdziałał z jego uczestnikami, aby się nie przyczyniać do ich dalszej marginalizacji. Oznacza to, że uczestnicy mogą pomagać w formułowaniu pytań, gromadzeniu danych, analizowaniu informacji lub partycypować w nagrodach. Badacz udziela głosu uczestnikom, uświadamia im potrzebę dążenia do lepszego życia i podsuwa program działania. Jednoznacznie nawołuje do reformy i zmiany.

Światopogląd ten koncentruje się na potrzebach grup i jednostek marginalizowanych lub pozbawianych w naszym społeczeństwie przysługujących im praw. Integracja perspektyw teoretycznych z założeniami filozoficznymi tworzy obraz problemów, które należy zgłębić, osób, których ma dotyczyć planowane badanie i zmian, których należy dokonać. W tym nurcie mieszczą się takie orientacje, jak studia feministyczne, dyskursy rasowe, teoria krytyczna, teoria odmienności płciowej (*queer*), teoria niepełnosprawności, o których będzie jeszcze mowa w rozdziale 3.

Ze względu na zróżnicowanie zainteresowań badawczych podane tu wyjaśnienia mogą być zbyt uogólnieniem, warto jednak przytoczyć główne cechy aktywizmu, jakie wyróżniają Kemmis i Wilkinson (1998):

1. Osobiste zaangażowane w badania ma charakter rekursywny lub dialektyczny i zmierza do wprowadzenia zmian w praktyce. We wnioskach z pracy badawczej znajduje się więc program działań na rzecz zmiany.
2. Badania mają pomóc jednostkom wyzwolić się z ograniczeń dostrzeganych w mediach, w języku, w procedurach pracy i w zasadach funkcjonowania instytucji oświatowych. Punktem wyjścia jest często wskazanie ważnej kwestii społecznej, jak na przykład upodmiotowienie, którą autor zamierza się zająć.

3. Jest to ujęcie emancypacyjne, ponieważ pomaga w odrzuceniu ograniczeń nieracjonalnych lub niesprawiedliwych struktur, które stanowią przeszkodę w samorealizacji i samostanowieniu. Przez osobiste zaangażowanie badacze starają się wywołać debatę polityczną i dyskusję prowadzącą do zmiany.
4. Jest to ujęcie praktyczne i współdziałające, ponieważ badania przeprowadza się z innymi, a nie dla innych lub na temat innych. Uczestnicy badania stają się aktywnymi współpracownikami autora.

Światopogląd pragmatyczny

Jeszcze inny światopogląd reprezentują pragmatyści, którzy odwołują się do dzieł Peirce'a, Jamesa, Meada i Deweya (Cherryholmes, 1992). Współczesnymi przedstawicielami tego nurtu są Rorty (1990), Murphy (1990), Patton (1990) i Cherryholmes (1992). Filozofia ta przyjmuje różne formy, dość powszechne jest jednak przekonanie, że **pragmatyzm** jako światopogląd rozwija się na gruncie działań, sytuacji i ich konsekwencji, a nie przyjętych założeń (jak postpozytywizm). Kładzie nacisk na praktyczną skuteczność i rozwiązywanie problemów (Patton, 1990). Badaczy interesują nie tyle metody, ile problemy badawcze, które starają się wyjaśnić, stosując wszelkie możliwe działania (zob. Rossman, Wilson, 1985). Traktując pragmatyzm jako filozoficzną podbudowę badań mieszanych, Tashakkori i Teddlie (1998), Morgan (2007) i Patton (1990) podkreślają jego znaczenie w naukach społecznych ze względu na pluralistyczne ujęcie zidentyfikowanych uprzednio problemów badawczych. Na podstawie poglądów Cherryholmesa (1992), Morgana (2007) i moich filozofię badań z perspektywy pragmatyzmu można scharakteryzować następująco:

- Pragmatyzm nie jest związany z żadnym systemem filozofii i rzeczywistości. Znajduje zastosowanie w badaniach mieszanych, w których liberalnie wykorzystuje się założenia zarówno ilościowe, jak i jakościowe.
- Badacze dysponują wolnością wyboru. Mogą swobodnie dobierać metody, techniki i procedury badawcze, najlepiej odpowiadające ich potrzebom i celom.
- Pragmatyści nie postrzegają świata jako absolutnej jedności. Autorzy badań mieszanych wykazują różny stosunek do gromadzenia i analizowania danych, nie ograniczają się do jednego tylko sposobu (metody ilościowej lub jakościowej).
- Za prawdziwe uznaje się to, co w danym czasie jest skuteczne. Nie zakłada się dualizmu między rzeczywistością niezależną od umysłu a istniejącą w umyśle. Dlatego w badaniach mieszanych stosuje się dane zarówno ilościowe, jak i jakościowe, ponieważ pozwala to lepiej wyjaśnić problem.
- O tym, *co i jak* należy zbadać, pragmatyści decydują na podstawie zamierzonych konsekwencji, czyli tego, co chcą uzyskać. W badaniach mieszanych należy na wstępie wyjaśnić cel mieszania danych i uzasadnić, dlaczego zaplanowano łączne wykorzystanie danych ilościowych i jakościowych.

- Pragmatyści są zgodni co do tego, że badania naukowe zawsze odbywają się w kontekstach historycznych, politycznych lub innych. Dlatego badania mieszane mogą uwzględniać perspektywę ponowoczesną, będącą nastawieniem teoretycznym na refleksję nad sprawiedliwością społeczną i celami politycznymi.
- Pragmatyści wierzą w świat zewnętrzny, niezależny od umysłu, jak również w świat tkwiący w umyśle. Uważają jednak, że należy zaprzestać pytań o rzeczywistość i prawa natury (Cherryholmes, 1992). „Chcą po prostu zmienić temat” (Rorty, 1983, s. XIV).
- Dla autorów badań mieszanych pragmatyzm otwiera drogę do różnorodności metod, wielorakich światopoglądów i zróżnicowanych założeń oraz rozmaitych sposobów gromadzenia i analizowania danych.

Strategie badawcze

Badacze wybierają nie tylko pomiędzy ilościowymi, jakościowymi i mieszanymi metodami badawczymi, ale również decydują o sposobach realizacji wybranej opcji. **Strategie badawcze** to schematy lub modele badań jakościowych, ilościowych i mieszanych, które nadają określony kierunek procedurom zastosowanym w projekcie badawczym. Niektórzy mówią w tym kontekście o *ujęciach badawczych* (Creswell, 2007) lub *metodologii badawczej* (Mertens, 1998). Spektrum dostępnych strategii powiększa się w miarę upływu lat w wyniku rozwoju technologii informatycznej, która posunęła naprzód analizę danych i umożliwiła analizowanie złożonych modeli, jak również w związku z wprowadzeniem nowych procedur do badań z dziedziny nauk społecznych. Wybrane strategie nauk społecznych zostaną scharakteryzowane dokładniej w rozdziałach 8, 9 i 10. Na razie tylko wymienię te, które zostaną omówione później i których przykłady będą przytaczane w całej książce. Zestawienie zawiera tabela 1.2.

Strategie ilościowe

Pod koniec XIX stulecia i przez cały wiek XX strategie związane z badaniami ilościowymi odwoływały się do światopoglądu pozytywistycznego. Zaliczają się do nich prawdziwe eksperymenty oraz eksperymenty mniej rygorystyczne, zwa-

Tabela 1.2. Alternatywne strategie badawcze

Ilościowe	Jakościowe	Mieszane
• Modele eksperymentalne • Modele nieeksperymentalne, np. sondaże	• Badania narracyjne • Fenomenologia • Etnografia • Teoria ugruntowana • Studia przypadków	• Sekwencyjne • Równoległe • Transformatywne

ne *quasi-eksperymentami* i *badaniami korelacyjnymi* (Campbell, Stanley, 1963), jak również szczególne eksperymenty z udziałem jednego podmiotu (Cooper, Heron, Heward, 1987; Neuman, McCormick, 1995). W czasach nam bliższych dołączyły do nich złożone eksperymenty z wieloma zmiennymi i wieloma procedurami analitycznymi (np. schematy czynnikowe i schematy z powtarzalnymi pomiarami). Wśród badań ilościowych można wskazać także skomplikowane modele równań strukturalnych, obejmujące ścieżki przyczynowe oraz rozpoznawanie łącznej siły zmiennych wielokrotnych. W tej książce skupiam się na dwóch strategiach badawczych: sondażach i eksperymentach.

- **Badania sondażowe** dostarczają ilościowych, czyli wyrażonych liczbami, opisów tendencji, postaw i opinii społeczeństwa, uzyskanych z jego próby. Są to badania przekrojowe i dynamiczne, w których dane zbiera się za pomocą kwestionariuszy lub wywiadów ustrukturalizowanych z zamiarem uogólnienia wyników otrzymanych w próbie (Babbie, 1990, wyd. pol. 2001).
- **Badania eksperymentalne** mają na celu stwierdzenie, czy dane działanie wywiera określony skutek. Można to sprawdzić, poddając jedną grupę oddziaływaniu jakiegoś szczególnego czynnika, a drugą pozostawiając bez interwencji, a następnie porównując wyniki. Wyróżniamy prawdziwe eksperymenty, z losowym przydziałem podmiotów do warunków eksperymentalnych, oraz *quasi-eksperymenty*, w których stosuje się schematy bez takiej randomizacji (Keppler, 1991). Do *quasi-eksperymentów* zalicza się schematy z jednym podmiotem.

Strategie jakościowe

Także w badaniach jakościowych przełom XX i XXI wieku przyniósł wyraźne zwiększenie liczby i zróżnicowania ujęć. Niektóre podręczniki zawierają wykaz różnych typów (np. Wolcott, 2011 identyfikuje 19 strategii), wypracowano też kompletne procedury dla określonych strategii jakościowych. Clandinin i Connelly (2002) przedstawiają obraz badań narracyjnych, Moustakas (1994, wyd. pol. 2001) omawia podstawy filozoficzne i procedury metody fenomenologicznej, Strauss i Corbin (1990, 1998) charakteryzują procedury teorii ugruntowanej. Wolcott (1999) podsumowuje procedury etnograficzne, a Stake (1995) zajmuje się procesami składającymi się na studium przypadku. W niniejszej książce przykłady odnoszą się do wymienionych poniżej strategii, choć autor docenia również znaczenie badań w działaniu (Kemmis, Wilkinson, 1998), analizy dyskursywnej (Cheek, 2004) oraz innych ujęć, które zostały pominięte (zob. Creswell, 2007b).

- **Etnografia** jest strategią długotrwałego gromadzenia danych, głównie z obserwacji i wywiadów, w naturalnym środowisku grupy kulturowej bez poddawania jej celowym oddziaływaniom ze strony badacza (Creswell, 2007b). Proces badawczy jest elastyczny, przeważnie rozwija się kontekstowo, w reakcji na bieżące realia warunków badania (LeCompte, Schensul, 1999).

- **Teoria ugruntowana** jest strategią badawczą, polegającą na tworzeniu ogólnej abstrakcyjnej teorii procesu, działania lub interakcji na podstawie poglądów uczestników. Wymaga to kilku etapów gromadzenia danych, porządkowania ich według kategorii i analizowania zależności między nimi (Charmaz, 2006, wyd. pol. 2009; Strauss, Corbin, 1990, 1998). Dwie najważniejsze cechy tego modelu to ciągłe przyrównywanie danych do wyłaniających się kategorii oraz teoretyczny dobór próby spośród różnych grup w celu zmaksymalizowania podobieństw i różnic informacji.
- **Studia przypadków** są strategią badawczą polegającą na dogłębnym badaniu jakiegoś programu, zdarzenia, czynności, procesu, osoby lub osób. Jest to badanie wymagające dużego nakładu czasu i pracy, a do gromadzenia szczegółowych informacji stosuje się zróżnicowane procedury pozyskiwania danych w dłuższym okresie (Stake, 1995).
- **Badanie fenomenologiczne** jest strategią polegającą na rozpoznawaniu istoty ludzkich doświadczeń wobec jakiegoś zjawiska na podstawie sensów, jakie nadają im uczestnicy badania. Rozumienie żywych doświadczeń wyróżnia fenomenologię jako filozofię i jako metodę. Niewielką liczbę podmiotów poddaje się ekstensywnym i długotrwałym badaniom, które pozwalają zdefiniować pewne istotne wzorce i zależności (Moustakas, 1994, wyd. pol. 2001). Badacze biorą w nawias lub odkładają na bok własne doświadczenia, aby zrozumieć doświadczenia osób uczestniczących w badaniu (Nieswiadomy, 1993).
- **Badanie narracyjne** zajmuje się życiem jednostek, które autor nakłania do opowiadania o swoich doświadczeniach biograficznych. Uzyskane informacje są zwykle przeredagowywane przez badacza, tworzącego z nich chronologię narracyjną. Ostatecznie powstaje spójna narracja, łącząca fakty z życia uczestnika z poglądami badacza (Clandinin, Connelly, 2000).

Strategie mieszane

Strategie mieszane są mniej popularne niż ujęcia ilościowe i jakościowe. Idea łączenia różnych metod pojawiła w 1959 roku, zastosowali je Campbell i Fisk w badaniu trafności identyfikacji cech psychicznych. Zachęcili oni innych do wykorzystywania matrycy wielu metod przy testowaniu różnorodnych ujęć zbioru danych. Wkrótce kolejni badacze poszli w ich ślady i niebawem zaczęto łączyć badania terenowe, takie jak obserwacje i wywiady (dane jakościowe) z tradycyjnymi sondażami (dane ilościowe, Sieber, 1973). Uświadamiając sobie ograniczenia, jakim podlegają wszystkie metody, uznano, że nieuniknione błędy jednej metody można zneutralizować lub nawet wyeliminować przez błędy innych metod. Opracowano sposób szukania zbieżności metod ilościowych i jakościowych nazwany triangulacją danych źródłowych (Jick, 1979). Od początku lat dziewięćdziesiątych mieszanie metod wykorzystywano już nie tylko do poszukiwania zbieżności, lecz ponadto do integrowania danych ilościowych i jakościowych w jedną całość. Na przykład wyniki uzyskane jedną metodą mogą

ułatwiać wyselekcjonowanie uczestników badań lub sformułowanie pytań, które znajdą zastosowanie w badaniu inną metodą (Tashakkori, Teddlie, 1998). Dane jakościowe i ilościowe można umieszczać obok siebie we wspólnej bazie danych lub osobno jako wzajemne potwierdzenie (np. cytaty z badań jakościowych uzupełniają dane statystyczne; Creswell, Plano Clark, 2007). Zastosowane metody mogą też służyć nadrzędemu celowi transformatywnemu, jakim jest wspieranie grup dyskryminowanych, takich jak kobiety, mniejszości etniczne i rasowe, geje i lesbijki, niepełnosprawni, ubodzy (Mertens, 2003).

Wymienione powody mieszania metod skłoniły badaczy z całego świata do wypracowania procedur dla strategii mieszanych, którym w literaturze nadaje się różne nazwy, takie jak procedura *wielometodowa*, *konwergencyjna*, *zintegrowana* i *łączona* (Creswell, Plano Clark, 2007), i które kształtują przebieg badania (Tashakkori, Teddlie, 2003).

W książce omówiono przede wszystkim trzy główne strategie oraz kilka ich odmian:

- **Procedury sekwencyjne badania mieszane** umożliwiają przez zastosowanie jednej metody uporządkowanie i uogólnienie wyników uzyskanych inną metodą. Można na przykład zacząć od wywiadu jakościowego do celów eksploracyjnych, by uzupełnić go ilościową metodą sondażu przeprowadzonego na dużej próbie, co pozwoli odnieść wyniki do całej populacji. Można także rozpocząć badanie od metody ilościowej w celu przetestowania teorii lub koncepcji, a następnie zastosować metodę jakościową, obejmującą szczegółową eksplorację kilku jednostkowych przypadków.
- **Procedury równoległe badania mieszane** polegają na łączeniu lub scalaniu danych ilościowych i jakościowych w celu przeprowadzenia wszechstronnej analizy problemu badawczego. Posługując się tym schematem, badacz zbiera jednocześnie obydwa rodzaje danych, a następnie tworzy z nich jednolitą interpretację całości. Ten sam schemat może być wykorzystany do umieszczenia mniejszego zbioru danych jednego rodzaju w większym zbiorze danych innego rodzaju, aby zastosować wobec nich różne typy pytań (pytania jakościowe dotyczą procesu, a pytania ilościowe – wyników).
- **Procedury transformatywne badania mieszane** polegają na przyjęciu pewnego nastawienia teoretycznego (zob. rozdział 3) jako perspektywy nadrzędnej dla projektu obejmującego dane ilościowe i jakościowe. Nastawienie to tworzy strukturę ramową dla tematów, będących przedmiotem zainteresowania badacza, metod gromadzenia danych oraz przewidywanych wyników lub zmian. Dopuszcza sekwencyjną i równoległą metodę gromadzenia danych.

Metody badawcze

Trzecim spośród głównych elementów projektu badawczego są **metody badawcze**, którymi badacz zamierza się posługiwać do gromadzenia, analizy i interpretacji danych. Tabela 1.3 ilustruje całą paletę możliwości, które warto rozważyć przy wyborze metod, uzależniając decyzję od tego, na ile są z góry określone, czy posługują się pytaniami otwartymi czy zamkniętymi i czy poddają wyniki analizie numerycznej czy nienumerycznej. Więcej na temat metod można znaleźć w rozdziałach od 8 do 10.

Badacze mogą do zbierania danych posługiwać się narzędziem w postaci testu (np. zbiór pytań dotyczących postaw wobec samooceny) lub gromadzić informacje za pomocą listy kontrolnej zachowań (np. obserwując pracownika wykonującego skomplikowane zadanie). Na drugim końcu kontinuum znajduje się zbieranie danych na podstawie obserwacji zachowań jednostek w miejscu badania bez ustalonych z góry pytań oraz wywiad, w którym badany może się swobodnie wypowiadać na zadany temat, nie kierując się konkretnymi pytaniami. Wybór metod zależy od tego, czy zakłada się uzyskanie szczególnego typu informacji, czy raczej dopuszcza się różnorodność informacji przekazywanych przez uczestników. Analizie poddaje się zatem dane liczbowe uzyskane na podstawie skali narzędzi lub testów bądź informacje tekstowe, będące zarejestrowanymi wypowiedziami uczestników badania. Badacze interpretują wyniki statystyczne lub tematy i wzorce, wyłaniające się na podstawie danych. W niektórych formach badań gromadzi się, analizuje i interpretuje zarówno dane ilościowe, jak i jakościowe. Dane uzyskane przy użyciu narzędzi można potwierdzić przez otwarte informacje, a dane ze spisów statystycznych uzupełnić głębokimi wywiadami eksploracyjnymi. Stosując takie metody mieszane, badacz wykorzystuje łącznie bazy danych ilościowych i jakościowych.

Tabela 1.3. Metody ilościowe, mieszane i jakościowe

Metody ilościowe	Metody mieszane	Metody jakościowe
• Z góry określone • Pytania zależne od narzędzia • Dane dotyczące działań, dane dotyczące postaw, dane z obserwacji i dane ze spisów statystycznych • Analiza statystyczna • Interpretacja statystyczna	• Zarówno z góry określone, jak i elastyczne • Pytania otwarte i zamknięte • Różne rodzaje danych ze wszystkich możliwych źródeł • Analiza statystyczna i tekstowa • Łączna interpretacja baz danych	• Wyłaniające się w toku badań • Pytania otwarte • Dane z wywiadów, dane z obserwacji, dane z dokumentów i dane audiowizualne • Analiza tekstowa i ikonograficzna • Interpretacja tematów i wzorców

Projekty badawcze jako światopoglądy, strategie i metody

Światopoglądy, strategie i metody składają się na projekt badawczy, w którym *przeważa* charakter ilościowy, jakościowy lub mieszany. W tabeli 1.4 zestawiono rozróżnienia, ułatwiające wybór właściwego podejścia metodologicznego. Tabela obejmuje również omawiane w dalszych rozdziałach praktyki stosowane w każdym z tych trzech pojęć.

Typowe scenariusze badania ilustrują, jak owe trzy elementy łączą się w projekcie badawczym:

- Ujęcie *ilościowe* – światopogląd postpozytywistyczny, eksperymentalna strategia badawcza, pomiar postaw przed testem i po teście.

W tym scenariuszu badacz testuje teorię, formułując wąskie hipotezy i gromadząc dane, które je potwierdzają bądź negują. Stosuje model eksperymentalny, w którym postawy są badane przed eksperymentem i po jego przeprowadzeniu. Dane zbiera za pomocą narzędzia pomiaru postaw, a uzyskane informacje analizuje przy użyciu procedur statystycznych i przez testowanie hipotez.

- Ujęcie *jakościowe* – światopogląd konstruktywistyczny, model etnograficzny i obserwacja zachowania.

W tym wypadku badacz próbuje wyjaśnić dane zjawisko poprzez poglądy uczestników. Identyfikuje grupę o wspólnej kulturze i bada rozwój wspólnych wzorców zachowań w miarę upływu czasu (etnografia). Jednym z podstawowych sposobów gromadzenia danych jest obserwowanie zachowań uczestników przy zaangażowaniu w ich działania.

- Ujęcie *jakościowe* – światopogląd partycypacyjny, model narracyjny, wywiad otwarty.

Badacz zajmuje się zagadnieniami dotyczącymi dyskryminacji jednostek. W tym celu zbiera historie dyskryminacji, stosując ujęcie narracyjne. Przeprowadza dokładne wywiady na temat doświadczeń dyskryminacji różnych osób.

- Ujęcie *mieszane* – światopogląd pragmatyczny, sekwencyjne gromadzenie danych ilościowych i jakościowych.

Badacz przyjmuje założenie, że zebranie różnych typów danych pozwoli najlepiej zrozumieć problem. Badanie rozpoczyna się od szerokiego sondażu w celu uzyskania uogólnionych wyników dla populacji, a następnie – w drugiej fazie – przeprowadza się otwarte wywiady jakościowe, aby zebrać szczegółowe opinie uczestników.

Tabela 1.4. Ujęcia jakościowe, ilościowe i mieszane

Przeważnie lub z reguły	Ujęcia jakościowe	Ujęcia ilościowe	Ujęcia mieszane
• Założenia filozoficzne	Światopogląd konstruktywistyczny/aktywistyczny	Światopogląd postpozytywistyczny	Światopogląd pragmatyczny
• Strategie badawcze	Fenomenologia, teoria ugruntowana, etnografia, studium przypadku, narracja	Sondaże i eksperymenty	Strategie sekwencyjne, równoległe i transformatywne
• Metody	Pytania otwarte, ujęcia elastyczne, dane tekstowe i ikonograficzne	Pytania zamknięte, ujęcia z góry określone, dane numeryczne	Pytania otwarte i zamknięte, ujęcia elastyczne i z góry określone, ilościowe i jakościowe charakter danych i analiz
• Praktyki badawcze	• Zajmowanie własnego stanowiska • Zbieranie opinii uczestników • Skupianie się na jednym pojęciu lub zjawisku • Uwzględnianie osobistych wartości • Badanie kontekstu lub sytuacji uczestników • Walidacja ścisłości wyników • Interpretowanie danych • Tworzenie programu zmian lub reform • Współpraca z uczestnikami	• Testowanie lub weryfikowanie teorii bądź eksplanacji • Identyfikowanie zmiennych do badań • Tworzenie relacji między zmiennymi w pytaniach lub hipotezach • Posługiwanie się standardami trafności i rzetelności • Obserwacja i pomiar danych liczbowych • Bezstronność ujęcia • Stosowanie procedur statystycznych	• Gromadzenie danych ilościowych i jakościowych • Uzasadnianie zastosowania metod mieszanych • Integrowanie danych na różnych etapach badania • Prezentacje wizualne procedur badania • Zastosowanie praktyk badań jakościowych i ilościowych

Kryteria wyboru typu projektu badawczego

Od jakich czynników uzależnia się ostatecznie wybór typu projektu badawczego, mając do wyboru ujęcie jakościowe, ilościowe i mieszane? Oprócz światopoglądu, strategii i metod bierze się pod uwagę rodzaj problemu badawczego, osobiste doświadczenia badacza oraz odbiorców uzyskanych wyników.

Problem badawczy

Problem badawczy, omówiony dokładniej w rozdziale 5, to zagadnienie lub kwestia, którą autor zamierza się zająć w swoim badaniu (np. problem dyskryminacji rasowej). Pewne typy problemów w badaniach nauk społecznych wymagają szczególnego ujęcia. Na przykład gdy zagadnienie wymaga (a) identyfikacji czynników, wpływających na wyniki, (b) zastosowania interwencji lub (c) określenia czynników prognostycznych, pozwalających najlepiej przewidzieć wynik, najkorzystniejsze będzie ujęcie ilościowe. Zaleca się je również do testowania lub interpretacji teorii.

Jeżeli natomiast badanie zmierza do wyjaśnienia jakiegoś słabo rozpoznanego zjawiska lub pojęcia, właściwe będzie zastosowanie ujęcia jakościowego. Badania jakościowe mają charakter eksploracyjny, podejmuje się je wówczas, gdy badacz nie ma pewności, jakie ważne zmienne należy uwzględnić. Takie ujęcie bywa przydatne, gdy temat jest nowy, gdy nie był dotąd badany w odniesieniu do określonej próby lub grupy albo gdy dotychczasowe teorie nie pasują do określonej grupy lub próby (Morse, 1991).

Projekt z zastosowaniem metod mieszanych należy wybrać wtedy, gdy samo ujęcie ilościowe lub jakościowe wydaje się niewystarczające lub gdy zalety każdego z nich mogą się przyczynić do lepszego zrozumienia problemu badawczego. Na przykład badacz może chcieć zarówno uogólnić swoje odkrycia w odniesieniu do całej populacji, jak i dokładnie określić znaczenie danego zjawiska lub pojęcia dla jednostek. Najpierw więc dokonuje ogólnej eksploracji, aby wyodrębnić zmienne, którymi będzie się zajmował, a następnie sprawdza owe zmienne na dużej próbie. Może też postąpić odwrotnie i najpierw wykonać sondaże obejmujące dużą grupę osób, w dalszej części zaś ograniczyć się do niewielkiej liczby uczestników, aby poznać ich specyficzny język i poglądy dotyczące badanego zagadnienia. Korzystne w takich wypadkach jest gromadzenie zarówno danych ilościowych w postaci zamkniętej, jak i otwartych danych jakościowych.

Doświadczenia osobiste

Na wybór ujęcia mają wpływ również osobiste doświadczenia i typ wykształcenia badacza. Ktoś nawykły do ścisłego, technicznego stylu wypowiedzi, biegły w statystyce i sprawnie posługujący się statystycznymi programami komputerowymi, obeznany z literaturą naukową o charakterze ilościowym, najprawdopodobniej zdecyduje się na projekt ilościowy. Osoby, które wolą bardziej literacki styl wypowiedzi, przeprowadzanie osobistych wywiadów czy obserwacji z bliska, będą się natomiast skłaniać ku projektom jakościowym. Projekt mieszany odpowiada najbardziej badaczom, którym bliskie są zarówno badania jakościowe, jak i ilościowe. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że zbieranie zarówno danych ilościowych, jak i jakościowych wymaga wiele czasu i odpowiednich możliwości publikacji, gdyż są to na ogół badania na dużą skalę.

Ponieważ badania ilościowe stanowią tradycyjny tryb realizowania projektów naukowych, wypracowano dla nich szczegółowe procedury i zasady. Systematyczność procedur badań ilościowych zapewnia pewną wygodę ich autorom. Niektórzy mogą nie mieć śmiałości odwracać się od tradycyjnej formy przyjętej w danym środowisku, aby pokusić się o projekty jakościowe lub włączenie osobistego zaangażowania. Badania jakościowe stwarzają za to przestrzeń do innowacji i tworzenia własnych ram projektu. Pozwalają na bardziej kreatywny, literacki styl opisu, lubiany przez niektórych autorów. Zachętą do badań zaangażowanych jest niewątpliwie temat budzący osobiste zainteresowanie – sprawy ludzi marginalizowanych oraz możliwości tworzenia lepszego społeczeństwa dla nich i dla wszystkich.

Na badania mieszane potrzeba więcej czasu ze względu na to, że gromadzi się i analizuje dwa rodzaje danych. To ujęcie wybierają autorzy ceniący z jednej strony przejrzystą strukturę badań ilościowych, z drugiej zaś elastyczność badań jakościowych.

Odbiorcy

Trzeba wreszcie pamiętać, że badacze piszą dla odbiorców, którzy powinni ich pracę zaakceptować. Odbiorcami są redaktorzy i czytelnicy czasopism naukowych, komisje naukowe, uczestnicy konferencji i inni badacze. Studenci powinni rozważyć zastosowanie ujęcia popieranego i stosowanego przez ich opiekunów naukowych. Wybór ujęcia ilościowego, jakościowego bądź mieszanego może zależeć od doświadczeń odbiorców w tej materii.

Streszczenie

Planując projekt badawczy, należy dokonać wyboru między typem ilościowym, jakościowym i mieszanym. Na projekt badawczy składa się światopogląd, czyli założenia przyjęte w badaniu, strategie badawcze oraz metody badania. Decydując się na typ projektu, bierze się pod uwagę również problem lub zagadnienie, będące przedmiotem badania, osobiste doświadczenia badacza oraz przyszłych odbiorców jego pracy.